

קידושי חופה – בין קל וחומר לצד השווה

תפקידו ומקומו של לימוד "הצד השווה" / הלל בן מיכאל ואורי קנול

- א. פתיחה והצגת הסוגיה
- ב. היחס בין הקל וחומר לבין הצד השווה – מחלוקת האחרונים
 - ב.1. שיטת ה"הליכות עולם"
 - ב.2. שיטת ה"של"ה"
 - ג. סיכום ומחשבות

א. פתיחה והצגת הסוגיה

בסוגיית קידושי חופה (בבלי קידושין ה ע"א-ע"ב) מובאים כמה דרכי לימוד לדין "חופה קונה". במאמר זה ננסה להציע הצעה מחודשת בקריאת הסוגיה, בדגש על היחס בין הלימודים השונים שהגמרא מביאה, וזאת מתוך הקושי בהבנת הפשט של הסוגיה. לבסוף ניגע במשמעויות העולות מההצעה והעקרונות העולים מהסוגיה. הגמרא מביאה את שיטת רב הונא, שחופה קונה בקידושי אישה מקל וחומר, ומבררת את שיטתו. בסוגיה שני מהלכים עיקריים¹:

1. הגמרא מציעה שרב הונא לומד שחופה קונה בק"ו מקניין כסף: "ומה כסף שאינו גומר קונה, חופה שגומרת אינו דין שתקנה?!" (בבלי קידושין ה ע"א-ע"ב).
- הגמרא מתקשה בלימוד זה ומנסה לפתור את הקושי ע"י הוכחה מקניין ביאה, אך אינה מצליחה.

¹ לא נביא כאן את מהלך הגמרא השלם, אלא את המהלכים העיקריים שרלוונטיים לחלק זה של מאמרנו.

2. הגמרא מביאה את לימוד "הצד השווה"².

בהתחלה הגמרא לומדת את לימוד "הצד השווה" מכסף וביאה. היא מתקשה גם בזה, ולבסוף היא מנסה מכסף, ביאה ושטר: "הצד השווה שבהן שקונין בעלמא וקונין כאן, אף אני אביא חופה שקונה בעלמא וקונה כאן" (שם ע"ב), שם היא מצליחה ללמוד שחופה קונה.

ב. היחס בין הק"ו לבין הצד השווה – מחלוקת האחרונים

ב.1. שיטת 'הליכות עולם'

השאלה שבה נעסוק במאמר היא: מה היחס בין שני הלימודים שהגמרא מביאה: א. לימוד מקל וחומר. ב. לימוד מ"הצד השווה"?

אפשרות ראשונה מופיעה בדברי ה'הליכות עולם'³:

ופעמים כשפריך אעיקרא דדינא, מה לפלוני שכן וכו', חוזר התלמוד ומקיים הקל וחומר ממקום אחר, ואומר: פלוני יוכיח, שאין אותה חומרא גורמת הדין, שכן פלוני אין בו אותה חומרא, ויש בו אותו הדין, הלכך קל וחומר במקומו עומד.

ואם יש ביוכיח זה שום מעלה שאינה בלמד שלנו, עושין ממנה פירכא, מה לפלוני היוכיח שכן יש בו כך וכך, תאמר בלמד זה שאין בו כך, ולא נלמוד דבר.

ואם אותה המעלה לא נמצאת במלמד הראשון, אומר פלוני הראשון יוכיח שאין הדבר תלוי בכך, ובכל דוכתא כשיגיע התלמוד לידי כך אומר: וחזר הדין! לא ראי זה כראי זה [ולא ראי זה כראי זה] הצד השווה שבהן כו'.

² לימוד "הצד השווה", הוא דרך של לימוד בו לוקחים את המכנה המשותף של לפחות שני מלמדים, ולומדים מתוכם לנלמד בעל מכנה משותף זהה.

³ ספר הליכות עולם הוא ספרו של רבי ישועה בן יוסף הלוי מתלמדי סאן. הספר עוסק בכללי התלמוד ודרכי הפסיקה של חז"ל, והתקבל כאחד הספרים היסודיים בתחום זה. הספר נדפס לראשונה בשנת ה'ר"נ, 1490. על ספר זה חיבר ר' יוסף קארו פירוש שנקרא 'כללי התלמוד'.

כלומר, מעתה חזרנו חלילה לכל הפירוכות, דהא פרכת מה לפלוני שכן וכו' פלוני יוכיח, מה לפלוני היוכיח שכן וכו' פלוני הראשון יוכיח, ואין לדבר סוף. **הלכך אי לא אתיא חדא מחדא כדבעינן מעיקרא, תיתי השתא חדא מתרתי במה הצד, פירוש במה מצינו בהצד השוה, והיינו לא ראי זה כראי זה [ולא ראי זה כראי זה] הצד השוה, כלומר הואיל ולא ראי זה כראי זה וכו', הלכך יש לך לבקש הצד השוה שבשניהם שגורם אותו הדין, ומאותו הצד נלמוד כל הדומה לו. דוגמתו פ"ק דקדושין חופה קונה מק"ו... (רבי ישועה בן יוסף הלוי מתלמסאן, 'הליכות עולם' שער ד פרק ב, ד; כל ההדגשות הן שלנו).**

ראשית, ה'הליכות עולם' לא דיבר על סוגייתנו דווקא, כי אם על כל סוגיה הבנויה במבנה הנ"ל, והביא את סוגייתנו כדוגמה לדבריו. ע"פ קריאת ה'הליכות עולם' יש להבין כי בסוגייתנו, לאחר שהגמרא לא הצליחה ללמוד קניין חופה בק"ו, היא עוזבת לגמרי את הלימוד מק"ו ועוברת ללמוד בדרך אחרת של "הצד השווה", שהיא משיטת המדרש של "בניין אב"⁴. לפי קריאה זו, מסקנת הדיון היא שדין חופה קונה נלמד מ"הצד השווה" של כסף, שטר וביאה (שקונים בעלמא).

לאור מסקנה זו ניתן לשאול שלוש קושיות מרכזיות:

1. רב הונא אמר במפורש: "אמר רב הונא: חופה קונה מקל וחומר" (בבלי קידושין ה ע"ב). יוצא לפי שיטת ה'הליכות עולם' שמסקנת הגמרא (לפני רבא ואביי) היא שרב הונא לומד מ"הצד השווה" ולא מק"ו, כפי שהוא אומר במפורש. וכיצד ייתכן הדבר?
2. בסוף הסוגייה רבא הקשה שתי קושיות על הלימוד. קושייתו השנייה היא: "ועוד כלום חופה גומרת אלא ע"י קידושין, וכי גמרי' חופה שלא ע"י קידושין מחופה שע"י קידושין?" (שם).

⁴ כמו שכתב הרב עדין שטיינזלץ: "בניין אב: משיטות היסוד של מדרש המקראות, מצויה בכל מנייני המידות. בבניין אב נכללים למעשה שלוש סוגים – 'מה מצינו', 'בניין אב מכתוב אחד' ו'בניין אב משני כתובים'. מידה זו היא ביסודה דרך עיון של האינדוקציה בצורות שונות [...] 'בניין אב משני כתובים' [...] מובא בתלמוד בצורה הבאה: [שני הדברים אינם דומים זה לזה – 'הצד השווה שבהן' ש... אף... (הלמד משותף עמם באותו צד שווה) [לדוגמה בכסף וביאה שני הדברים אינם דומים זה לזה, הצד השווה שבהן שקונים בעלמא אף אני אביא חופה שקונה בעלמא] ('מדרין לתלמוד' 128).

רבא טען שבלימוד ק"ו שחופה קונה קיימת הנחת יסוד שחופה גומרת⁵. אך הנחת היסוד הזו נכונה רק בחופה שלאחר קידושין, והלימוד של רב הונא מנסה להוכיח על חופה ללא קידושין. ויש לשאול: לפי פירושו של ה'הליכות עולם' מדוע זו קושיה על שיטת רב הונא? הרי הוא עזב את לימוד הק"ו ועבר ללמוד מ"הצד השווה", שבו כבר לא מופיעה הנחת יסוד זו.

ג. תירוצו של אביי לקושיה השנייה הוא ק"ו חדש: "ודקאמרת כלום חופה גומרת אלא ע"י קידושין רב הונא נמי ה"ק ומה כסף שאינו גומר אחר כסף קונה חופה שגומרת אחר כסף אינו דין שתקנה" (שם). נראה שלפי שיטת ה'הליכות עולם' אביי עזב את לימוד "הצד השווה" והציע לימוד חדש מק"ו.

על הק"ו המקורי ("ומה כסף שאינו גומר קונה חופה שגומרת אינו דין שתקנה"). הגמרא הקשתה "מה לכסף שכן פודין בו הקדשות ומעשר שני" (שם), ויש לשאול: מדוע הגמרא לא מקשה שוב את אותה הקושיה על הק"ו שאביי הציע?

בעקבות קושיות אלו נציע שיטה חדשה לקריאת היחס בין הק"ו ל"צד השווה".

ב. 2. שיטת השל"ה

אפשרות נוספת להבנת היחס בין הק"ו ל"צד השווה" מופיעה בדברי השל"ה. השל"ה, בדיון כללי על מידת ק"ו, הביא הסבר מתוך סוגייתנו:

⁵ הסבר זה לקושייתו של רבא הוא לפי פירוש רש"י: "דקאמרת חופה שגומרת כו' וכיון שאינה גומרת אלא לאחר קידושין היאך אתה בא לדון חופה שלא ע"י קידושין מחופה שע"י קידושין" (שם ד"ה "ועוד כלום חופה גומרת"). אמנם, ניתן לפרש (ברוחק) שהנחת יסוד זו מצויה אף ב"צד השווה" ("אף אני אביא חופה שקונה בעלמא" – היינו שגומרת [ע"י רש"י ד"ה "אף אני אביא חופה"]).

לב. [...] **שהתחיל** ללמוד חדא מחדא בקל וחומר, **וסיים אחר כך בחדא מתרתי במה הצד**, אשר **משמע** לפום ריהטא **שחזר** מלימוד קל וחומר. וכן כתב בהליכות עולם [...] עכ"ל.

לג. **אבל לי נראה דהקל וחומר עומד במקומו כי בהסתלק הפירכא נשאר הקל וחומר**, ואביא לדמיון גמרא דקדושין (ה ב) דלעיל (אות ל) מה לכסף שכן פודין כו', והשיב ביאה יוכיח, אז נסתלק הפירכא דמה לכסף שכן פודין, נמצא שהקל וחומר דחופה קונה, והפירכא דביאה שכן קונה ביבמה נסתלקה מכח דכסף יוכיח, ואז על כרחך סיבת הקניה דכסף וביאה הוא משום הצד השווה שקונין בעלמא כו', וזה שייך גם כן בחופה. **אם כן נשאר הקל וחומר בתקפו וחזר לאיתנו**, דאם הוא כן בכסף מכח זה הטעם שקונה בעלמא וקונה כאן, אף שאינו גומר, אם כן קל וחומר בחופה שיש בה גם כן זה הצד השווה שקונה בעלמא והיא חמורה שגומר, **אם כן קל וחומר שקונה**... (כללי התלמוד לשל"ה א לב-לד).

בדומה ל"הליכות עולם", גם השל"ה לא דיבר על סוגייתנו דווקא, כי אם על כל סוגיה הבנויה במבנה הנ"ל, ומביא את סוגייתנו כדוגמה לדבריו. השל"ה הציע לקרוא את הסוגיה כך שהלימוד מק"ו מכסף נשאר במקומו גם למסקנת הסוגיה. לימוד "הצד השווה" בא כדי לאפשר את הלימוד מתוך הק"ו. נסביר זאת בהרחבה:

קל וחומר מבוסס על שני הנחות יסוד:

1. המלמד והנלמד נמצאים באותו שדה הלכתי וניתן ללמוד מהמלמד לנלמד.
2. הנלמד יותר חמור מהמלמד ולכן דבר שיש במלמד הקל ניתן להסיק שיהיה גם בנלמד החמור.

השל"ה הבין שכשהגמרא מקשה על ק"ו, למשל: "מה לכסף שכן פודין בו הקדשות ומעשר שני", היא מקשה על הנחת היסוד הראשונה. הגמרא אומרת שלא ניתן ללמוד מכסף, כי הוא שייך לעוד שדה הלכתי של פדיון הקדש ומעשר שני, שדה שחופה לא שייכת אליו.

כשהגמרא מתרצת, למשל: "ביאה תוכיח", היא מראה שהשייכות של הכסף לשדה ההלכתי של פדיון הקדש ומעשר שני אינה גורעת מהאפשרות ללמוד ממנו. היא

מוכיחה זאת ע"י ביאה, שלה אין שייכות לשדה ההלכתי הזה ובכל זאת היא קשורה לשדה ההלכתי של קניין אישה. בכך חוזרת הנחת היסוד הראשונה למקומה וניתן ללמוד שחופה קונה מק"ו מכסף.

באותה צורה גם עובד לימוד "הצד השווה". לגמרא היה קושי בהנחת היסוד הראשונה בלימוד הק"ו מכסף, ולכן היא ניסתה לפתור אותו ע"י ההוכחה מביאה. אך כיוון שגם לביאה שייכות לשדה הלכתי נוסף (קנייה ביבמה), הוכחה זו נכשלת. לכן, הגמרא מציעה לראות מה השדה ההלכתי המשותף גם לכסף וגם לביאה ואומרת שהוא "קנייה בעלמא". מכיוון שגם חופה קונה בעלמא⁶, הנחת היסוד הראשונה חוזרת למקומה וניתן לעשות שוב את הק"ו הראשוני מכסף⁷.

בניגוד להליכות עולם, השל"ה הבין שבסוגייתנו "הצד השווה" איננו לימוד עצמאי משיטת המדרש "בניין אב"; "הצד השווה" הוא לימוד נוסף על הק"ו שבא לאשר את הנחת היסוד הראשונה שכסף וחופה נמצאים באותו שדה הלכתי, ולכן ניתן ללמוד מכסף לחופה בק"ו.

באמצעות פירוש זה נפתרות שלוש הקושיות שהבאנו על שיטת ה'הליכות עולם'⁸:

1. לשיטת השל"ה מסקנת הגמרא היא שרב הונא לומד בק"ו מכסף ובכך אכן מובנים דברי רב הונא: "חופה קונה מקל וחומר".
2. רבא באמת הקשה על הלימוד של רב הונא בק"ו מכסף, מכיוון שרב הונא באמת למד מאותו הקל וחומר.

⁶ "שגומרת ליורשה ולהפרת נדריה... (רש"י ד"ה "אף אני אביא חופה שקונה בעלמא").
⁷ לימוד זה איננו הלימוד הסופי. הגמרא דוחה שוב את הנחת היסוד הראשונה של לימוד זה, מכיוון שלכסף ולביאה יש שדה הלכתי משותף נוסף של הנאה. לכן הגמרא מוסיפה לקבוצת המלמדים של "הצד השווה" את השטר שבו אין שייכות לשדה ההלכתי של ההנאה, וע"כ השדה ההלכתי המשותף של כל המלמדים חוזר להיות "קנייה בעלמא". בכך הגמרא שוב מחזירה את הנחת היסוד הראשונה למקומה ומאפשרת את הק"ו.
⁸ השל"ה (כללי התלמוד לשל"ה, א, אות לד) מביא קושיות נוספות על שיטתו של ה'הליכות עולם' והוכחות נוספות לשיטתו, אך לא הבאנו אותן כאן מכיוון שמרכזיותן בסוגייתנו פחותה.

3. הגמרא לא פורכת את הקל וחומר של אביי מכיוון שאביי שינה רק את הק"ו שהוא הבסיס להוכחה, אך כל הדיון של "הצד השווה" נשאר עומד והוא מוכיח שלא ניתן לפרוך את אותו הק"ו. כלומר, קושייתו של רבא "ועוד כלום חופה גומרת אלא ע"י קידושין! וכי גמרי' חופה שלא ע"י קידושין מחופה שע"י קידושין?! " היא שחופה ללא קידושין כלל לא גומרת, ולכן לא יותר חמורה מכסף. קושייה זו היא על הנחת היסוד השנייה של הק"ו, ותירוצו של אביי פותר קושייה זו. אך כל הדיון בגמרא על הנחת היסוד הראשונה של הק"ו, שמסקנתו היא הלימוד מ"הצד השווה", עדיין עומד במקומו ולא ניתן להקשות "מה לכסף שכן פודין בו הקדשות ומעשר שני", כיוון שהלימוד מ"הצד השווה" כבר עונה לקושייה זו.⁹

ג. סיכום ומסקנות

במאמר זה סקרנו שתי דרכים מרכזיות לקריאת הסוגיה ולהבנת היחס בין לימוד הק"ו ללימוד "הצד השווה".

לאור הקושיות שהעלנו על שיטתו של ה'הליכות עולם', נראה לנו שיש לקרוא בסוגיה זו כשיטתו של השל"ה. ההבנה המחודשת שהשל"ה הביא, שלימוד "הצד

⁹ בספר 'מידות הדרש ההגיוניות: היסקים לא דדוקטיביים בתלמוד' שנכתב ע"י הרב מיכאל אברהם, דב גבאי ואורי שילד מובא דיון ארוך בהבנת הסוגיה (עמודים 73–118). נמצא שם הסבר דומה למה שהבאנו לפניכם:

"ניתן לקרוא את מהלך הסוגיא בשתי צורות:

הסוגיא חוזרת ומתייחסת כל העת לקל וחומר הראשוני של רב הונא, לאחר שהוא מוצג היא פורכת אותו, חוזרת ומאששת אותו, ולאחר מכן שוב פורכת אותו וחוזר חלילה. לפי הצעה זו, בסופו של דבר הלימוד הוא מהק"ו המקורי של רב הונא שלמסקנה נמצא תקף.

הק"ו של רב הונא אכן הופרך ונכשל, אולם הסוגיא מצליחה בשילוב של אמצעי היסק נוספים לתקף את המסקנה של רב הונא.

בסיום הסוגיא מובאת מחלוקת אביי ורבא לגבי הקל וחומר הראשוני של רב הונא, ומשמע שהדרך הראשונה (א) לקרוא את הסוגיא היא הנכונה" ('מידות הדרש ההגיוניות: היסקים לא דדוקטיביים בתלמוד' עמוד 77, הערה 35).

הדרך הראשונה שהם מציעים לקרוא כמותה היא כדרכו של השל"ה, והדרך השנייה שהם דוחים היא כדרכו של ה'הליכות עולם'.

השווה" בא להשלים את לימוד הק"ו, פותרת את כל הקושיות ושופכת מחדש אור על הסוגיה.

ה'הליכות עולם' הבין שמסקנת הגמרא היא שחופה נלמדת מ"הצד השווה" שהוא משיטת המדרש "בניין אב". הבנה זו משווה את קניין החופה לשאר הקניינים (כסף, שטר וביאה) ויוצרת לכולם מעמד אחיד.

לעומת זאת, השל"ה הבין שמסקנת הסוגיה היא שחופה קונה בקל וחומר מכסף. הבנה זו מעצימה את מעמדה של החופה ומראה שיש לה מעמד מיוחד ו"גבוה" יותר משאר דרכי הקניין. החופה ייחודית בכך שהיא גומרת את הקניין והופכת את הזוג לנשואים.

בנוסף, ניתן לראות בשתי השיטות כאחד שלא רק לחופה מעמד "גבוה" יותר משאר דרכי הקניין, אלא גם לנישואין מעמד גבוה יותר משל הקידושין, שהרי בק"ו מה שמגדיר את החופה כחמורה הוא היותה גומרת את תהליך הנישואין.